

Forord

ANTROPOLOGI ER I DAG ET stort fag i Danmark med flere hundrede studerende og ansatte ved fire universiteter, og mange andre fag refererer til antropologiens teorier og især metoder, herunder ikke mindst feltarbejdet. Dette er resultatet af en kolossal udvikling, siden denne forfatter begyndte sine studier i februar 1966 og her mødte sine 8-9 medstuderende, når alle årgange var samlet til de seminarer, der gjorde det ud for undervisning. Faget blev dengang opfattet som et støvet museumsfag med primitive folk som studieobjekt og få erhvervs muligheder uden for Nationalmuseet, Forhistorisk Museum i Aarhus og institutterne på Københavns og Aarhus Universitet. I alt var der vel højst 10 fuldtidsjobs i landet. På trods af konstante advarsler om, at der ikke var store muligheder for jobs efter den magisterkonferens, som var fagets eneste afslutning, var der alligevel over 40 studerende i alt på de to antropologifag. Denne interesse fra de unge studerende kan tilskrives to forhold, der på flere måder hang sammen. Det ene interessefelt var evolutionen, en interesse, som afspejlede den enormt dynamiske udvikling, Vesten oplevede i perioden op gennem 1960'erne. Kunne man forstå civilisationens fortidige udvikling ud fra den kulturelle mangfoldighed, der var i verden? Den anden faktor, som skabte interesse for antropologien, var den udvikling, der i 1960'erne skete i de områder, der var antropologiens klassiske felt. De tidligere kolonier blev selvstændige, og de efterfølgende problemer med at få de nye stater til at fungere handlede blandt andet om de kulturelle og sociale forholds udvikling eller evolution. Kunne evolutionen til civilisation, det vil sige til de vestlige liberale demokratiers samfundsform, bruges til på et videnskabeligt grundlag at forstå og bidrage til de tidligere koloniers og nu selvstændige landes udvikling? De tidligere kolonier blev til ulande, og de blev mål for den såkaldte ulandshjælp fra de rige lande, hvor målet var at skabe moderne statsformer og fjerne fattigdommen og de mange konflikter i disse lande. I dette marked bød forskellige fag sig til. Set i bagklogskabens klare lys må det erkendes, at det lykkedes bedst for økonomerne og folk med statskundskab, der fik gjort statsadministrationen overbevist om, at dette var et økonomisk problem, og at man i løbet af ikke ret mange år ville kunne bringe disse lande på et niveau, der blev kaldt 'take off', det vil sige det økonomiske udviklingsniveau, hvor økonomien var stærk nok til selv at generere udvikling. Økonomerne lykkedes, men det gjorde deres projekt som bekendt ikke.

Ulandene blev dog et arbejdsfelt for antropologer – når de nu engang vidste noget om de mennesker, der levede i disse lande, kunne de måske udvikle nogle effektive administrative kontrolmekanismer, så der kunne komme styr på de forskellige minoritetsfolk, som var i centrum for antropologernes interesser. Dette gav nogle praktiske analytiske erfaringer, som ikke kun var relevante i en ulandssammenhæng, men også i de såkaldt moderne stater. Denne bog handler om, hvad det var, antropologien selv ønskede at byde ind med, og især om, hvem der kæmpede denne kamp, der som mål ikke havde underkastelse under de nye statsadministrationer, men en kombination af mest mulig autonomi og kontrol over relationen til den modernitet, der spredte sig i de nye stater.

I 1964 fik faget sin første professor, Johannes Nicolaisen, af alle kaldet Nic, som for det første måtte tilkæmpe sig en bred definition af fagets objekt, idet der i 1960'erne var andre fag, der gerne ville have del i den lovende ulandsforskning. Det lykkedes ikke at slå økonomerne, men Nic lykkedes med at give faget en så central betydning, at det ud over jobs i forbindelse med ulandene også blev bredere interessant i fx højskolesammenhænge, ja i 1970'erne var det endog på tale som gymnasiefag. Dertil var han central for fagets formidling, dels fagligt ved at starte et internationalt tidsskrift, *FOLK*, dels populært ved at starte det dansksprogede populære tidsskrift *Jordens Folk*.

Nic blev en helt central figur i formuleringen af faget under disse omstændigheder, og selv om faget i dag er meget anderledes, idet der fx ikke længere er primitive folk eller kulturer, og man ikke længere tænker den kulturelle variation som udtryk for stadier i den menneskelige udvikling, så er det nødvendigt for at forstå faget, som det er i dag, at se tilbage på formningen af det i Nics funktionsperiode, der sluttede brat i 1980 med Nics tidlige død. Konflikter på instituttet i København synes at have ført til en bevidst udskrivning af Nic af fagets historie, mens han i Aarhus var en yderst populær gæst, da han altid var åben over for selv yngre studerendes ideer. Derfor blev der her i Aarhus taget initiativ til at bringe Nic tilbage i erindringen og markere den store betydning, han har haft for faget. Samtidig er det en indforstået redegørelse for faget på den tid, da Nic var dets professor, af en, der var der selv.

Som forfatter har jeg især fremstillet Nics antropologi, sådan som den er kommet til udtryk i hans publikationer, krydret med enkelte mere personlige oplevelser og informationer fra andre. Kernen i dette har været at forstå det menneskesyn, der lå bag Nics faglige aktiviteter, og som på centrale områder var forskelligt fra den modernitetens antropologi, som Nic introducerede her i Danmark, og som herskede i 1960'erne og 1970'erne. Som det vil fremgå, kunne Nic ikke forlige sig med en videnskabelighed, der koldt objektiverede de mennesker, han på feltarbejder havde levet så tæt sammen med, og han kunne ikke reducere disse menneskers refleksioner over sig selv til kun at være interessante objekter for videnskabelig analyse og ikke reflekterede bidrag til denne analyse. Og dertil kunne han ikke acceptere en systemantropologi, der fornægtede historiens betydning.

Samtidig med fremstillingen af Nics antropologiske virke har jeg ønsket at give nogle tættere skildringer af Nic som person, og dette har Nics kone, Ida Nicolaisen, velvilligt hjulpet med ved at redigere bogens billeder og i billedteksterne flette de mere personlige ting ind. På den måde er det personlige og det faglige holdt adskilt. Jeg er Ida Nicolaisen dybt taknemmelig for dette samt for de informationer, jeg har fået ved henvendelse til hende. Det skal nævnes, at Ida Nicolaisen samtidig med denne her bog udgiver et manuskript af Nic om hans rejse til „renernes land“ i vinteren 1945-46.

Jeg vil også rette en dybfølt tak til C.L. Davids Fond, der gjorde udgivelsen af denne bog mulig med en flot bevilling.

Nics baggrund i dansk antropologi

DA DANSK ANTROPOLOGI¹ BLEV ET universitetsfag under navnet etnologi med en magisteruddannelse i etnografi, skete det i forlængelse af Nationalmuseets Etnografiske Samling. Dennes leder, Kaj Birket-Smith (1893-1977), blev fagets første underviser som ekstern lektor under faget geografi og dermed under Det Matematisk-Naturvidenskabelige Fakultet. Da et professorat, som han i kraft af sin disputats fra 1929 *The Caribou Eskimos* bd. I-II var kvalificeret til, ville medføre, at han måtte forlade sin stilling som overinspektør på Nationalmuseet, ønskede han ikke denne stilling.² I stedet bestemte han, at den første blandt de studerende, der skrev disputats, skulle blive fagets professor. Det blev universitetsadjunkt Arne Johannes Nicolaisen (1921-1980) – kaldet Nic af venner, kolleger og studerende – der i 1962 fik sin afhandling *Ecology and Culture of the Pastoral Tuareg. With particular reference to the Tuareg of Ahaggar and Ayr* godkendt til forsvar for den filosofiske doktorgrad, hvad der skete den 15. oktober 1963, efter at afhandlingen var udgivet i Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Række. Året efter blev han fagets første professor. Skæbnen ville, at det var en revideret udgave af dette værk og et supplerende bind 2, Nic arbejdede med, da han døde, så på en måde omkransede dette hans professionelle tilværelse. Denne revision sammen med bind 2 og med en fyldig redegørelse for tuaregforskningen siden Nics klassiske værk blev i 1999 udgivet af hans kone, antropologen Ida Nicolaisen, som *The Pastoral Tuareg. Ecology, Culture, and Society* i den store og prægtigt illustrerede nomadeforskningsserie *The Carlsberg Foundation's Nomad Research Project*.

Med sin disputats, men også med sine publikationer forud herfor, placerede Nic sig centralt i og bidrog centralt til den danske etnologiske, etnografiske og antropologiske tradition og faglige udvikling. I forhold til sine samtidige kolleger var Nic den, der mest bevidst tog de danske faglige traditioner op og videreudviklede dem i et samspil med den internationale udvikling af antropologien. På denne måde baserede Nic sig solidt på den danske forskning, ja måske kan man sige, at han forsøgte at udvikle en

---

1 Dette er et fag med mange navne. I den første tid blev faget kaldt etnologi (læren om folk), som var betegnelsen for den videnskabelige bearbejdelse af de data, der på ekspeditioner blev indsamlet under betegnelsen etnografi (beskrivelsen af folk). Dertil blev begrebet antropologi (læren om mennesket) brugt om undersøgelser af det fysiske menneske, herunder især raceforskningen. Med modernitetens sociologiske tilgang til studiet af etnologiens genstandsområde dukkede begrebet socialantropologi op, som kan ses i modsætning til den mere historiske kulturanthropologi. På nuværende tidspunkt betegnes faget i Danmark som antropologi, mens etnologi er blevet betegnelsen for det, der tidligere var europæisk materiel folkekultur. Jeg vil i det følgende bruge begrebet antropologi, hvor det ikke er af særlig betydning at bruge de andre betegnelser.

2 Nicolaisen 1978d s. 167.

speciel dansk antropologi som alternativ til, men også inspireret af den franske strukturalisme, den amerikanske kulturantropologi, den britiske strukturfunktionalisme og den tyske kulturhistorie, ja mere præcist: med en anerkendelse af, at de alle på hver deres måde og på hvert deres felt kunne bidrage til erkendelsen.

Kort og overordnet kan man placere Nics tilgang til den danske antropologi på den måde, at han regionalt og på en måde teoretisk fortsatte kulturgeografiprofessor Hans Peder Steensbys (1875-1920) studier i Nordafrika af forholdet mellem en kultur og dens naturbetingelser, teoretisk forholdt han sig til og udviklede Steensby-eleven Aage Gudmund Hatts (1884-1960) erhvervskulturelle udviklingskema, og tematisk og teoretisk var det en elev af Hatt og hans egen underviser, ven og faglige diskussionspartner, teologen og humangeografen Carl Gunnar Feilbergs (1894-1972) nomadestudier, Nic med erfaring fra samerne blev inspireret af og tog udgangspunkt i. Nic fremhævede i den faglige sammenhæng især Hatt. Det skete i en præsentation af faget fra 1953: „Et fremskridt inden for den etnografiske undervisning ... betød det, at dr. Phil. Gudmund Hatt (... i 1923 udnævntes til lektor i kulturgeografi ved Københavns Universitet og i 1929 blev professor i faget. Hans undervisning blev af stor værdi for dansk etnografi ...“.³ Dette var en klar manifestation fra Nics side og skal ses på baggrund af, at Hatt få år tidligere var blevet fradømt sit professorat og var lagt på is af de fleste kulturforskere og universitetsprofessorer på grund af sine aktiviteter under krigen. Men Nic kunne med sin deltagelse i modstandsbevægelsen tillade sig på denne måde at fremhæve Hatt. Langt senere beskrev Nic Hatt som „... den, der genialt og konstruktivt først havde etableret de to kulturformer“, med henvisning til hans identifikation af kyst- og indlandskultur i debatten om eskimokulturens oprindelse.⁴ Nic adskilte klart folks videnskab fra deres person. Derfor bevarede han livet igennem en stor respekt for Hatts faglighed og tog ingen steder offentligt stilling til Hatts dom efter Anden Verdenskrig, en krig. Også Feilberg blev fremhævet adskillige gange som f.eks. i indledningen til disputatsen, hvor Nic skriver, at Feilberg fra den første dag i Nics studier gav ham al mulig hjælp vedrørende de kulturhistoriske spørgsmål i forbindelse med Nær- og Mellemøsten⁵ og Afrika og endog brugte af sin sparsomme fritid til at lære Nic arabisk og, kan man tilføje, dermed samtidig indprente Nic vigtigheden af at forstå sproget hos de folk, man skulle undersøge.⁶ Det synes som om, at den, der fik mindst indflydelse på Nics faglighed, var Kaj Birket-Smith, som Nic dog i 1963 ved Birket-Smiths afsked rosede fremhævede som en af de „... mere betænksomme forskere“, „den rolige og lærde forsker af karat“.⁷

Til dette danske fagfelt føjede Nic den strukturfunktionalisme og strukturalisme, han som den første introducerede i dansk antropologi. De britiske strukturfunktionalistiske antropologer var blevet læst i løbet af studiet, men det var kun for deres

3 Nicolaisen 1953a spalte 556.

4 Nicolaisen 1978d s. 161.

5 Nærøsten var det sydvestligste Asien, området mellem Middelhavet og den arabiske ørken.

6 Nicolaisen 1963b preface.

7 Nicolaisen 1963a s. 60-61 og 99.

empiriske informationer opfattet som kulturtræk, og hvis relevans i den danske sammenhæng skyldtes, at de byggede på feltarbejder i såkaldte primitive samfund. Nic kunne så bidrage med en forståelse af, hvad denne sociologiske gren af modernitetsantropologien egentlig gik ud på.

Den danske etnologiske faglighed

Den kontekst, Nic arbejdede i, var det nyoprettede etnologiske fag, som under Kaj Birket-Smiths ledelse var et kulturhistorisk fag med rødder i den tyske romantik. Den danske kulturhistorie var både før, under og efter Anden Verdenskrig dybt inspireret af den udvikling af kulturhistorien, som var sket med de tyske antropologer Friedrich Ratzel (1844-1904), Fritz Graebner (1877-1934) og Leo Frobenius (1873-1938) omkring århundredeskiftet og den østrigske katolske pater Wilhelm Schmidt (1868-1954) i mellemkrigs-tiden. Grundbogen på studiet var blandt andet Schmidts *Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie*⁸ fra 1937, som pater Schmidt havde skrevet sammen med en anden pater, Wilhelm Koppers (1886-1961). Den fremstillede en etnologi, der ikke var i modstrid med den bibelske historie fra *Det Gamle Testamente*, men tværtimod på flere områder bekræftede denne i form af en ur-åbenbaring og en tredeling af verdens sprog svarende til Noas tre sønner som alle menneskers oprindelse efter syndfloden. Dette metodeværk erstattede Graebners *Methode der Ethnologie* fra 1911, som også var kulturhistorisk og dertil uden de bibelske begrænsninger. Birket-Smiths reaktion på den tyske såkaldte kulturkredslære var en hævde af, at kulturer ikke bevægede sig som store organiske helheder, men at de enkelte kulturtræk kunne spredes uafhængigt af hinanden. Den organiske sammenhæng mellem kulturtrækkene, som i forlængelse af romantikken var det karakteristiske ved en kultur, blev så indløst på to måder: kun fremmede kulturtræk, der passede ind i den bestående kultur, blev accepteret; og attraktive træk, der ikke lige passede ind, blev modificeret, så de passede ind, i en form for en kultur-environmental tilpasningsproces. I dette var Birket-Smith også inspireret af den amerikanske antropologi, og denne var igen med Franz Boas (1858-1942), Robert Lowie (1883-1957), begge udvandrede jødiske etnologer fra henholdsvis Tyskland og Østrig, hvor de som jøder ikke havde specielt lyse fremtidsudsigter, og Alfred Kroeber (1876-1960), hvis familie også var jødisk og stammede fra Tyskland, stærkt inspireret af den tyske romantik og kulturhistorie. Dette medførte, at de fik gjort kulturhistorien dominerende i den amerikanske antropologi – for som Boas hævdede, så gav det mere mening at se en kajak som en del af eskimokulturen end som en del af bådens/skibets evolution, det vil sige i romantikkens kulturhistoriske sammenhæng som analytisk perspektiv frem for i modernitetens evolutionssammenhæng.

Kulminationen på Birket-Smiths indsats, når man måske ser bort fra hans grønlandspublikationer, var tobindsværket *Kulturens Veje*, som udkom første gang i 1941-42 og senere blev genudgivet adskillige gange. Her var kultureernes organiske sammenhæng

⁸ Nicolaisen 1963d s. 18.

opgivet til fordel for en opfattelse af de lokale kulturer som agglomerater af kulturtræk, hvis oprindelse og historie det var etnologiens opgave at blotlægge. Dette opgør med det romantiske kulturbegrebs idé om kulturen som en organisk sammenhængende helhed gik tilbage til sprog- og kulturforskeren og eskimologen William Thalbitzer (1873-1958), som vel overførte dette træk fra sprogforskningen til kulturforskningen. Denne problematik skulle også gennem tiden beskæftige Nic, idet han – sikkert også påvirket af den britiske strukturfunktionalismes idé om samfund som organiske helheder – fandt, at dele af kulturen, måske elementerne i et erhvervskulturkompleks, kunne betinge hinanden, men at et enkelt kulturkompleks aldrig ville kunne betinge hele kulturen.⁹ Grundlæggende var der for Nic ikke nogen nødvendig organisk sammenhæng mellem den materielle og den sociale kultur eller mellem alle elementerne internt i disse. Og da han også fandt, at sociale træk kunne indgå i nye sammenhænge ved diffusion mellem kulturerne, f.eks. mellem matrilineære tuareger og patrilineære arabere, måtte den organiske sammenhæng bero på en konkret analyse af de enkelte tilfælde og ikke på en forudfattet teoretisk påstand. Det, der både i den klassiske kulturopfattelse og i den modernistiske systemopfattelse var en analytisk forudsætning, den organiske sammenhæng mellem elementerne i kulturen eller samfundet, blev således for Nic et empirisk spørgsmål, som måtte løses i felten. Dette træk, at teoretiske udsagn ikke kunne tages for givet, men måtte undersøges konkret, var et helt særligt træk i Nics antropologi, som det vil fremgå, og når det var specielt for ham, skyldes det, at ingen andre i hans generation af antropologer havde hans teoretiske indsigt.

Den 1. maj 1938 blev den nye kulturhistoriske opsætning af Nationalmuseets etnologiske udstillinger åbnet, og det blev i august samme år fejret med værtskabet for Den 2. Internationale Kongres for de Etnologiske og Antropologiske Videnskaber. Her deltog også britiske socialantropologer, men deres arbejder blev af Birket-Smith betragtet som tilhørende et andet fag end etnologien, en form for historieløs sociologi, som man som kulturhistorisk etnolog kunne se bort fra. Kun data om kulturtræk fra deres feltarbejder i primitive samfund kunne man som nævnt bruge i de kulturhistoriske analyser. Det danske etnologiske fag blev et kulturhistorisk dannelsesfag med kulturtrækkenes oprindelse og historie, herunder spredning ud i verden og tilpasning til forskellige kultur- og naturforhold som tema. Ligesom dannelsesfaget litteraturhistorie dækkede verdenslitteraturen, religionshistorien dækkede verdensreligionerne, kunsthistorien dækkede verdenskunsten og teaterhistorien dækkede verdensdramatikken, således dækkede etnologien som kulturhistorie verdens kulturer, defineret som traditionelle kulturer, hvad der ville sige alle kulturer bortset fra de store fortidige civilisationer og den moderne vestlige kultur eller påvirkninger herfra.

Under Anden Verdenskrig havde Birket-Smith arbejdet for at oprette faget og få det placeret ved Det Filosofiske Fakultet, hvor de andre kulturhistoriske fag var pla-

⁹ Inspireret af den tyske antropologi arbejdede man med kulturkomplekser som f.eks. elementerne i en nomadisk økonomi eller en agerbrugsøkonomi. Man betragtede dem som helheder, der kunne spores rundtom i verden, hvorved man kunne følge folke- eller kulturvandringerne i fortiden. Andre kulturelle komplekser kunne f.eks. være de religiøse eller de politiske kulturelementer.

Kaj Birket-Smith og arkæolog Therkel Mathiassen (1892-1967) foran sommerteltet fra Østgrønland under nyopstillingen af Etnografisk Samling i 1938. De var begge deltagere i Knud Rasmussens (1879-1933) Femte Thuleekspedition (1921-1924) på strækningen fra Thule til Baffin Land. Nyopstillingen af Grønland stod arkæologen Mathiassen for, og de store samlinger var skyld i, at Nationalmuseet blev det internationale center for arktisk arkæologi og tiltrak forskere fra hele verden. *Tekst IN.*

ceret. Men dette var blevet afvist på grund af blandt andet stærk modstand fra den religionshistoriske professor Vilhelm Grønbech (1873-1948), der ikke mente, at materiel kultur havde nogen betydning. Skeer var for ham ligegyldige; det var, hvad folk tænkte, mens de spiste, der var interessant.¹⁰ Måske lå det bag Birket-Smiths reaktion i 1944, hvor han tog afstand fra, at der skulle være nogen form for forbindelse mellem religionshistorie og etnologi, selv om man også på religionshistorie arbejdede med primitive samfund i form af primitive religioner. Grønbechs religionshistorie var ifølge Birket-Smith præget af den britiske strukturfunktionalisme og hørte derfor sammen med sociologien.¹¹ Det har nok ikke været specielt attraktivt i forhold til myndighederne under den tyske besættelse at blive karakteriseret som britisk orienteret, men det var et synspunkt, Birket-Smith også tidligere i en artikel i *Zeitschrift für Rassenkunde* i 1938 havde givet udtryk for, så måske lå der et gammelt nag her.¹² Også efter etnologiens oprettelse under geografi på Det Matematisk-Naturvidenskabelige Fakultet fortsatte fjendskabet mellem Grønbech og Birket-Smith, blandt andet i form af, at de lagde deres ugentlige forelæsninger samtidig, så deres studerende ikke ville kunne følge den andens forelæsninger.

Den udvikling, Nic blev en del af under sine studier og efterfølgende forskellige ansættelser i faget, var konfrontationen af disse romantikkens dannelsesfag med modernitetens analytiske fag, der i 1960'erne pressede sig på i forhold til alle de humanistiske fag og skabte nye fagbetegnelser, hvor „historie“ blev erstattet af „sociologi“ som socialantropologi, kultursociologi, religionssociologi, litteratursociologi osv., mens de andre dannelsesfag som kunsthistorie og teaterhistorie nok bevarede deres navne med 'historie' som efterled, men skiftede indhold til modernitetens sociologiske orientering. Hvor de humanistiske videnskaber tidligere skulle bestemme et fænomen ved dets historie, skulle det i modernitetens analytiske perspektiv bestemmes ved sin funktion i det samfundsmæssige reproduktionssystem¹³ eller ved dets udtryk for de evolutionslove, der styrede evolutionen fra det små og simple til det store og komplekse.

---

10 Ida Nicolaisen 2001a s. 231.

11 Birket-Smith 1944.

12 Birket-Smith 1938.

13 Det samfundsmæssige reproduktionssystem er de materielle, økonomiske, politiske og religiøse aktiviteter, hvorved samfundet konstant genskaber og vedligeholder sig selv.